

Fritidens institutionalisering och den moderna barndomen

Ann-Charlotte Münger

Frågan är ju icke att endast gifva ett större eller mindre antal barn tillfälle att få på landet tillbringa ett par angenäma månader, att skaffa dem ”sommarnöje”. Här gäller det något vida viktigare: att taga hand om små plantor, som af brist på vård och näring hålla på och tvina bort, samt om möjligt gifva dem en växtkraft, som kan med tiden göra dem till starka och fruktbärande växter. Man har ju ock, såsom i en redogörelse säges, grundad anledning ”hoppas, att denna form av välgörenhet skall lemna goda frukter äfven i moraliskt hänseende”; att sålunda bidra till att af dessa svaga barn göra till kropp och själ sunda män och qvinnor, då mycket tyder på, att de annars skola blifva allt annat än detta eller nedstiga i en tidig graf (*Svensk Läraretidning*, 1889 nr 26).

År 1889 publicerades ovanstående rader i *Svensk Läraretidning*. Vad var det då för verksamhet som till det yttre kunde liknas vid ett sommarnöje men vars främsta uppgift var att fungera som ett hälso- och moralprojekt för arbetarklassens barn? Svaret som gavs längre fram var skollovskolonier, i dagligt tal även kallat kollo. Målet med sommarkolonierna var att under sommaren ge fattiga och klena stadsbarn möjlighet att byta ut en eländig hemmiljö mot ett sunt och innehållsrikt landsbygdsliv. Det svenska ”kollot” är för många en symbol för 1900-talets välfärdsbygge och det trygga folkhemmet. Men bilden som framträder genom historien är mer komplex.¹ Syftet med följande artikel är att ge en inblick i koloni-verksamhetens väg in i det svenska välfärds-systemet och vad detta fick för betydelse för synen på barn och barndom.

En internationell företeelse

Sveriges första officiella koloni sändes ut år 1883 och två år senare bildades den första koloniföreningen, Föreningen för Stockholms skollovskolonier. Idén om denna nya välgörenhetsform spreds snabbt i landet och år 1900 fanns organiserad verksamhet i elva svenska städer. De svenska sommarlovskolonierna var inte en svensk företeelse utan hade internationella förebilder. Ute i Europa hade kolonier organiserats sedan ett par decennier; en schweizisk koloni utsänd av prästen Biron år 1876 anses vara den första. Idén med att sända ut barn på landet under hälsosamma betingelser hade snabbt spridit sig och i slutet av 1880-talet hade ett tiotal länder i Europa sänt ut barn under sommarlovet. Även i Amerika fanns organiserade läger med liknande målsättning. De så kallade barnräddarna – the Child Saving Movement – var ett internationellt fenomen och arbetet med fattiga, försummade och vanartade barn återfanns såväl inom det offentliga som i privata välgörenhetsföreningar (Platt 1969, Sundkvist 1994, Weiner 1995). Den förebyggande skolhälsovården kan sägas vara en del av detta intresse liksom de fritidspolitiska strävandena i slutet av 1800-talet. I fokus för den politiska debatten stod arbetarklassens ”dåliga” fritidsvanor och krav restes på organiserad fritid med lämpligt innehåll och aktiviteter (Bailey 1987, Eskilsson 1995). Industrialismens genombrott hade medfört en

I föreställningen om den goda barndomen spelade sommarlovet en viktig roll. Sommaren skulle tillbringas på landet och vara en tid för vila och lek. Foto: Stockholmskoloni från 1940-talet, i privat ägo.

ny tids- och rumsordning som i högre grad än tidigare skilde mellan arbetstid och ledig tid. Detta gav också återverkningar för barnen. Folkskolans införande medförde att barnen befann sig inom skolans väggar en stor tid av dagen medan fritiden, till exempel eftermiddagar och det långa sommarlovet, blev ett problem. Det sysslösa barnet på gatan blev för en borgerlig opinion en symbol för det förfall som ansågs råda inom arbetarklassen. Sommarkolonier blev en del av lösningen då folkskolebarn under sommarhalvåret kunde byta ut den osunda staden mot en hälsosammare landsbygdsmiljö.

På landet skulle barnen få möjlighet till återhämtning av både fysiska och psykiska krafter. Men innan denna rekreation närmare ska presenteras och problematiseras är det viktigt att redogöra för de teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för artikeln.

Teoretiska utgångspunkter

Studiet av sommarkolonierna måste sättas i relation till det moderna välfärdssamhället. Vad detta nya modernitetsprojekt innebar för synen på barn och ungdom och betydelse för barndomens innehåll och innebörd står därför i fokus i denna artikel. Det moderna samhällsprojektet har tidigare diskuterats utifrån i huvudsak två förhållningssätt. Ett sätt att se på samhället är att betona dess frigörande kraft där den enskilda individen tilldelas handlingsutrymme (se t.ex. Seip 1984, 1994) medan ett annat är att utgå från ett konflikttänkande där inordning och disciplinering står i fokus (t.ex. Hirdman 1989). Sommarlovet och kolonierna skulle utifrån dessa förhållningssätt antingen ses som en kontroll av arbetarklassbarnens fritid eller som ett sätt att ge barnen möjlighet till självförverkligande. Ny välfärdsforskning visar dock på ett tredje förhållningssätt där

de två tidigare förs samman till ett tredje, där såväl det disciplinerande som det frigörande ges utrymme (Bergquist 1996, Salomonsson 1998). För att kunna, som etnologen Karin Salomonsson (1998) uttrycker det, berätta olika berättelser om framväxten av det svenska välfärdssamhället krävs att olika perspektiv och angreppssätt ges utrymme. I studiet av en av välfärdssamhällets första verksamheter, sommarkolonierna, har jag därför valt att kombinera ett ovanifrån- eller myndighetsperspektiv med ett underifrånperspektiv. Sammanförandet av dessa båda gör det möjligt att diskutera koloniverksamheten utifrån olika aspekter.

Koloniverksamhetens offentliga diskurs kan på så sätt sättas i relation till koloniernas praktik. Hur det dagliga livet gestaltades ute på kolonierna och kolonisternas delaktighet i skapandet av sin egen tillvaro är centrala frågeställningar. Lika viktigt är det att se hur denna praktik och vardag förhöll sig till uppsatta ideal och välformulerade målsättningar (jfr Frykman 1994, Svensson 1993).

Inledningsvis sattes kolonierna i relation till den institutionalisering av fritiden som påbörjades i slutet av 1800-talet. Hans-Erik Olson (1992) visar i sin studie det stora intresse som riktades mot arbetarklassens barn och ungdomar, eftersom de ansågs vara i särskilt behov av särskilda insatser under fritiden. Olika typer av verksamheter och institutioner etablerades för att fylla ut barnens skolfria tid. Viktiga frågeställningar i artikeln har därför varit institutionens betydelse för förståelsen av välfärdssamhället och dess utveckling (jfr Foucault 1987, Jönsson 1998). Hur denna institutionalisering kom att påverka arbetarklassbarnens liv och villkor är av största betydelse för förståelsen av barndomens förändrade villkor. Arbetarklassbarnens fritid – det långa sommarlovet – skulle fyllas med ett visst innehåll och här blir kopplingen till det förebyggande skolhälsoarbetet tydlig. Koloniverksamheten definierades redan från början som en socialpedagogisk verksamhet

och var såväl idémässigt som organisatoriskt en del av skolhälsovårdens preventiva arbete. På kolonierna skulle barnen få ta del av den sunda livsföring som skulle förändra, förbättra och kultivera hälsa och beteende. Hur denna livsföring med sin tids- och rumsordning skulle få fäste i barnen men också hur det bemöttes av verksamhetens aktörer kommer denna artikel att handla om.

Metod och material

I denna historiska studie av koloniverksamheten har en kulturanalytisk metod använts. Det innebär att verksamheten analyseras som ett kulturellt system genom vilket människors erfarenheter och tanke kategorier organiseras och orienterar sig i omvärlden. Kultur utifrån den här definitionen är något som är socialt organiserat och ett uttryck för ett kollektivt (o)medvetande. Det går också att uttrycka som att det handlar om ett symboliskt system uppbyggt av ideal, idéer och värderingar. Begrepp som system för dock samtidigt med sig tankar på avgränsning och begränsning, vilket inte är fruktbart när man diskuterar en komplex verksamhet eller företeelse. I det här sammanhanget är det därför mer fruktbart att istället använda begrepp som kulturella ordningar, då det snarare handlar om vid sidan av varandra fungerade system. Dessa ska inte heller ses som statiska utan befinner sig i en ständig förändring med samhällets övriga processer.

Tid, rum och hälsa får här fungera som analytiska begrepp. Runt dessa kulturella ordningar synliggörs uppfattningar och föreställningar, samtidigt som de också konkret visar hur de fick betydelse för utformningen av den praktiska verksamheten. Detta går att formulera som att koloniverksamheten både studeras som diskurs och som praktik. Studiet av de svenska kolonierna bygger på såväl skriftliga som muntliga källor, vilket medför att två kvalitativa metoder används: textanalys av dokument av olika slag och intervjuer. Det skriftliga materialet består dels av tryckt

material, offentligt tryck, tidskrifter och handböcker, dels av tryckt material av mer inofficiell karaktär, som av koloniverksamheten utgivna årsberättelser, minneskrifter, inspektionsrapporter etc. En stor del av det omfattande arkivmaterialet består av otryckt källmaterial. Vid sidan av protokoll, matriklar etc. finns brev och personliga berättelser bevarade. Det muntliga materialet bygger på 30 intervjuer med före detta kolonibarn, personal eller personer med någon annan anknytning till Stockholms koloniverksamhet mellan åren 1883–1968. Den undersökta tidsperioden kan sägas ha givna gränser, år 1883 sändes den första kolonin ut och 1967 kommunaliserades verksamheten.²

Från välgörehetsförening till välfärdssymbol

Den tyska koloniverksamheten stod som förebild för de första svenska kolonierna och det var förmodligen ingen tillfällighet att det var Tyska skolan i Stockholm som år 1883 sände ut vad som har ansetts vara Sveriges första koloni. Året därefter reste folkskollärarinnan Agnes Lagerstedt³ ut i skärgården tillsammans med ett biträde och 20 fattiga och klena folkskolebarn för en två månaders vistelse. Initiativet fick stor publicitet och lovordades i pressen av läkaren Magnus Huss⁴, som var den som ”offentligen år 1884 först fäste uppmärksamheten på denna hälsovårdsfråga” (Wassberg 1935:19). Dessa två initiativtagare, lärarinnan och läkaren, kan också sägas stå som symboler för de aktörer som kom att påverka koloniernas inriktning och verksamhet.

Förutsättningarna för att organisera den förening som 1885 skulle konstitueras som Sveriges första koloniförening, Föreningen för Stockholms skollovskolonier, måste dock sökas i det filantropiska arbete som bedrevs runt sekelskiftet 1900. Enligt minneskrifter var det ett kungligt initiativ där kronprinsessan Victoria samlat till ett möte. De kallade var kända filantroper från stadens medel- och

överklass. Det praktiska arbetet sköttes av en relativt liten grupp vars medlemmar agerade utifrån sin yrkesroll, till exempel folkskoleinspektör och skolläkare. De allra flesta var dock lärare från de olika församlingarnas folkskolor. Arbetet ingick inte i tjänsten utan var ett oavlönat uppdrag i välgörehetens tjänst. Verksamheten kom att vara nära knuten till skolan och bli en del av den förebyggande skolhälsovården.

Kolonierna låg rent organisatoriskt under folkskolan. De fonder som under åren upprättades var placerade hos Folkskoledirektionen och varje år gavs en redogörelse för koloniernas utveckling i folkskolans tryckta årsberättelse. Under rubriken socialpedagogisk inrättning presenterades den gångna sommaren. Kolonierna räknades således som en av folkskolans verksamheter, där både kommunen och församlingarna tog ett stort ekonomiskt ansvar. Trots detta organiserades och framstod verksamheten som en välgörehetsinrättning, vilket skulle gälla fram till kommunaliseringen i slutet av 1960-talet. Samtidigt fanns det under hela den undersökta tidsperioden krav och behov av större ekonomiskt stöd från det offentliga. I praktiken och på det lokala planet var gränsen mellan kolonierna som privat och offentlig angelägenhet således hårfin. Men som nästa avsnitt ska visa var bilden en annan när kolonisaken diskuterades som politisk fråga.

Kolonierna som politisk fråga

Koloniverksamheten var en filantropisk angelägenhet som uppmärksammades i olika sammanhang. I Svensk Läraretidning fastslogs t.ex. att: ”Icke alla välgörehetsformer äro så dekorativa och på samma gång så verkligt gagnande” (Svensk Läraretidning 1896: 203). Solbrända, friska och glada barn var god reklam för verksamheten och från välgörehetshåll betonades den långsiktighet som präglade koloniidén. I uttalande av det här slaget framgår det inte om verksamhetens

klara och långsiktiga mål skulle ombesörjas av privata eller offentliga intressen. Roger Qvarsell (1993) menar att man måste skilja mellan begreppen filantropi och välgörenhet. Med välgörenhet menas ett engagemang präglad av osystematisk hjälp, där avsikten snarare är att för stunden lindra nöden än att genomföra sociala förändringar. Filantropiskt arbete står däremot för en mer organiserad hjälp vars mål är införandet av sociala reformer. Det är dock inte självklart att definiera kolonierna som en filantropisk rörelse. Verksamheten var väl organiserad och nära knuten till det offentliga. Men bland de aktiva fanns ett stort motstånd mot sociala reformer och en socialpolitik som skulle göra kolonierna till en samhällelig angelägenhet. Detta motstånd gav också återklang i den politiska debatt som fördes i kolonifrågan. Medan socialdemokraterna argumenterade för att reformera kolonierna menade man från högerhåll att de välgörenhetsstödda föreningarna skötte saken på ett tillfredsställande sätt. Den politiska debatten handlade om vem som skulle ha övergripande ansvar och kontroll över verksamheten. I praktiken var det, som tidigare nämnts, offentliga medel som till största delen finansierade kolonierna.

Över tid blev det socialdemokraternas mål att inlemma kolonierna inom den offentliga socialvården som vann den politiska striden. Avgörande var beslutet att låta medel från Allmänna Arvsfonden tillfalla kolonierna. Även Befolkningskommissionens utredning, *Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m.m.*, skyndade på utvecklingen. Koloniverksamheten blev på så sätt direkt relaterad till 1930-talets stora politiska fråga, befolkningskrisen. Koloniernas förmodade förebyggande effekt på folkskolebarns fysiska och psykiska hälsa medförde att verksamheten ansågs kunna fungera som åtgärd för att, med befolkningskommissionens egna ord, höja "folkstockens kvantitativa och kvalitativa" kvalitet (SOU 1938:19–20). Utredningen menade att det krävdes samhälleliga åtgärder och tillsyn

för att koloniverksamhetens uppsatta mål om förbättrad (folk)hälsa skulle kunna uppnås. Det skulle dock dröja till mitten av 1940-talet innan några konkreta åtgärder genomfördes: Från 1 januari 1946 blev Socialstyrelsen tillsynsmyndighet för de så kallade halvöppna institutionerna dit kolonierna kom att räknas. Central myndighet var Socialstyrelsen medan länsstyrelser och barnavårdsnämnder ansvarade för den lokala tillsynen.

I praktiken blev det konflikter mellan myndigheterna och föreningen. Verksamheten hade svårt att leva upp till kraven som ansågs vara för högt ställda samtidigt som de föreningsaktiva var missnöjda med att underställa sig myndigheter och deras representanter. Från myndighetshåll fanns en önskan om att likrikta verksamheten, vilket visade sig i fastställda direktiv och riktlinjer men också genom införandet av olika typer av administrativa rutiner. Ett exempel på sådant var det ökade kravet på dokumentation. Den process som skulle leda fram till kommunalt övertagande av verksamheten hade satts i rullning och 1964 bildades Centralföreningen för sommarvistelse för barn.

Kolonierna och den sunda livsföringen

Kolonierna var alltså en del av ett omfattande (skol)hälsoprogram som påbörjades i slutet av 1800-talet. Landets befolkning ansågs befinna sig i såväl kvalitativ som kvantitativ kris och tilltron var stor till att förebyggande åtgärder kunde förhindra den degeneration av arbetarklassen som ansågs vara ett stort hot mot folkhälsan. Genom att fostra arbetarklassen och dess avkommor till en sund livsföring ansågs det möjligt att förebygga såväl fattigdom som hälsa och sjukdom (Hammarberg 2001). Barnen stod i centrum för många hygieniska reformsträvanden eftersom friska och starka barn var förutsättningen för ett gott folkmaterial (Johannisson 1991). Kolonierna ansågs i den bemärkelsen vara en ideal plats för att lära folkskolebarn sunda vanor och ett hälsoriktigt

beteende. Barnen befann sig på en plats under en begränsad tid där fostran till hälsa kunde genomföras. Kolonin skulle efterlikna det goda borgerliga hemmet. Idealet var att låta ett gift lärarpar fungera som föreståndare. På så sätt skulle barnen få ta del av och fostras till borgerliga normer vanor och värderingar (jfr Frykman & Löfgren 1979). Det ökade samhällseliga inflytandet påverkade inte detta ideal då även välfärdsbyggarna hade sin tillhörighet i en borgerlig kulturell ordning.⁵

En central fråga som ansågs viktig för att kunna uppfylla syfte och mål var uttagningen och urvalet av barn. Under hela den undersökta tidsperioden var behovet och efterfrågan alltid större än tillgången på platser. Ett urval var därför nödvändigt att göras och här framfördes det förebyggande perspektivet tydligt. Uttagningen som var ett av verksamhetens viktigaste arbeten skulle utföras av lärare och läkare. Läraren valde först ut de barn som ansågs ha nytta och behov av ett miljöbyte, men det var läkaren som efter undersökningen skulle fatta det avgörande beslutet.

Barn som valdes ut skulle ha en god prognos och "utsikterna till förbättring" var avgörande vid uttagningen (FSS tr. årsber. 1917:15). I målsättningen fanns det förebyggande motivet klart formulerat men hänsyn skulle inte enbart tas till hälsa. Prognosen skulle även innefatta barnets hemförhållanden, moraliska fostran, kön, ålder och förmåga till anpassning. Den planta – plant- eller blommetaforen var vanlig vid den här tiden – som valdes ut skulle ha rätt förutsättningar för att kunna tillgodogöra sig koloniviselsen på bästa sätt (jfr Aronsson m.fl., 1996). En god prognos förutsatte att kolonisten ansågs klen men inte sjuk, tillhörde den skötsamma delen av arbetarklassen, definierades som välartad, var omkring 10 år och var där frivilligt, såsom det uttrycktes i de tryckta årsberättelserna.

Men vilka barn var det som till slut befolkade kolonierna? Det empiriska materialet visar att barnen med mycket få undantag tillhörde

arbetarklassen. Men de kom inte nödvändigtvis från det som från föreningshåll definierades som den ordentliga eller skötsamma delen av arbetarbefolkningen. I praktiken kunde inte heller de övriga kriterierna alltid uppfyllas. Otryckta inspektionsrapporter, brev och muntligt material visar att svårt sjuka, ibland döende barn fanns ute på kolonierna. Många kolonister sågs som direkt vanartiga, något som ansågs vara ett hot mot hela kolonisaken. Samtidigt visar källmaterialet, framförallt det muntliga, att urvalet till stor del bestämdes av de familjer som använde sig av kolonierna. I praktiken var det många gånger deras behov och syfte som avgjorde vilka barn som fanns ute på kolonierna. Barnen kunde vara under eller över de rekommenderade åldrarna (10 år ansågs vara den rekommenderade medelåldern på varje koloni) och tvingas dit av föräldrarna som ville ha hjälp med såväl tillsyn som materiellt stöd.

Under uttagningsproceduren och under vistelsen genomfördes olika typer av dokumentation av barnen. Inom skolhälsovården hade under 1930-talet journal eller hälsokort börjat föras över varje enskild elev, vilket innebar att landets samtliga folkskolebarn fanns, eller skulle finnas, kartlagda (Johannisson 1991, Palmblad 1990). Vid koloniuttagningen hade hälsokort använts redan från verksamhetens start i slutet av 1880-talet. På dessa registrerades varje barn och noggranna anteckningar fördes om den enskilda kolonisten. Samtidigt fördes också liggare över kolonin där gemensamma uppgifter om barnen fördes in. Formulären såg till en början olika ut men från 1930-talet inleddes en standardisering på uppdrag av Socialstyrelsen. Samtidigt som en likriktning genomfördes, ökade kraven på dokumentationen och förutom rent medicinska uppgifter som vikt, längd och hälsotillstånd antecknades uppgifter om kolonistens sociala kompetens och beteende, men också om hemförhållanden och uppgifter om föräldrarna (jfr Hirdman 1989). Från kolonihåll menade man

att familjerna saknade förutsättningar för att barn skulle kunna utvecklas normalt. Framförallt var det brist på ordning i hemmet och frånvaron av kunskap om hygien och hälsolära som ansågs alarmerande. En av koloniverksamhetens viktigaste uppgifter var därför att lära barnen sunda vanor, som skulle förbättra den kroppsliga och själsliga hälsan. Barnen avsågs på så sätt fostras till ett nytt beteende och hälsomedvetande, ett uppförande som efter sommaren förväntades förmedlas vidare till föräldrar och syskon (jfr Palmblad 1990).

Koloniernas sunda livsföring byggde på att en rad viktiga (hygieniska) faktorer skulle uppfyllas. Förutom att lära ut goda vanor för att förbättra den kroppsliga hygien skulle intresset väckas för den friska luftens betydelse och god och näringsriktig mat. Central i denna livsföring var att på olika sätt ha kontroll över kroppen. Barnens förändrade och förbättrade utseende – det bleka stadsbarnet skulle omskapas till en frisk och solbränd kolonist – ansågs vara en bra värdeåterbildare på kolonivistens effektivitet. Men läkarkåren krävde en mer objektiv bedömning. Vetenskapliggörandet av verksamheten innebar att barnens kroppar mättes, vägdes, kontrollerades och diagnostiserades. De tryckta årsberättelserna fylldes med tabeller över ökade kroppsmått och förbättrade hälsotillstånd. Målet var att få kolonisterna att uppnå den vikt och viktökning som rekommenderades för åldern. Det innebar också att barn inte fick väga för mycket. Anteckningar om att barn var över ”normal vikt” eller ”avsiktlig magring” finns därför nedskrivna i läkarlistorna.⁶ Målet var att normalisera såväl den klene som den tjocke kolonisten till det uppsatta ideal som förmedlades i läkarböcker och läroböcker i skolhälsovård.

Den stora jakten på bra resultat med goda viktkurvor gjorde att maten och mathållningen intog en särställning inom verksamhetens hälsolära. Ur ett folkhälsoperspektiv ansågs också koloniernas näringsriktiga kost fylla en viktig funktion eftersom många arbetarfamiljer

levde under existensminimum, en svältgräns som enligt Yvonne Hirdman (1983) fanns kvar långt in på 1900-talet. Användarna av kolonierna, familjerna, ansåg också att det var en av de viktigaste anledningarna till att man valde att skicka ut barnen över sommaren. Här skulle de kunna äta upp sig, menade man från föräldrahåll (intervju nr 3 m.fl.). En officiell bild var också att barnen fick tillräckligt att äta och gick upp i vikt. Bilden är inte lika entydig om andra källor studeras. Före detta kolonibarn berättar i intervjuer att de var ständigt hungriga och arkivmaterial visar att många föreståndarinnor var bekymrade över att viktökningssiffrorna inte kunde visa upp det resultat som förväntades från föreningshåll. Dessa uppgifter lyftes dock aldrig fram i de tryckta årsberättelserna. Här visades bilden av en näringsriktig och väl sammansatt och variationsrik kost med mycket kött, fisk och mjölk.

I det offentliga materialet går det också att se att intresset för kost och mathållning ökar över tid. En för kolonierna särskilt skriven kokbok – *Kokbok för barnkolonier* – trycktes i mitten av 1940-talet. Författare var Ebba Virgin och Lisa Svanberg (1944), vilka arbetade med skolmåltider på Socialstyrelsen. Förutom att ge föreståndarinnorna förslag på recept, matsedlar och handfasta uppfostringsråd i måltidsbruk var bokens syfte att öka kunskapen om näringsfysiologi och näringslära. Socialstyrelsens rekommendationer av kokboken innebar att staten på ett direkt sätt grep in i verksamheten. Enligt inspektionsrapporter stod dock den vardagliga serveringen av mat långt ifrån de statliga riktlinjernas vetenskapliga ideal. På många kolonier bestod mathållningen under hela den undersökta tidsperioden till största delen av tung mjölkmat. Särskilda grötpris och grötmedaljer delades ut för att få barnen att gå upp i vikt, vilket kan tolkas som att detta var en medveten gödningsmetod från ledningen. Koloniverksamhetens mat och mathållning hade flera viktiga uppgifter. Måltidernas viktigaste funktion var, vid sidan av att fungera som

ett rent födo- och näringsintag, att organisera dagen. Mattiderna var hårt reglerade och kring måltidens rutiner strukturerades tiden och dess innehåll. Måltidsordningen var strikt reglerad och det är vid matbordet som förmedlandet av en kulturell ordning bestående av borgerliga normer och värderingar blir tydligast. I ordningsregler och föreskrifter framstod det tydligt hur barnen förväntades bete sig vid matborden och inne i matsalen. I dessa dokument förekommer begrepp som ordning och punktlighet ofta. Tiden skulle passas, men lika viktig var den rumsliga miljö som barnen befann sig i. Placeringen i matsalen var noga genomtänkt och rummets offentlighet skulle uppfylla flera syften. På många kolonier var måltiderna de enda tillfällena under dagen då barnen befann sig på samma plats vid samma tidpunkt, vilket medförde att det var här som belöningar och bestraffningar utdelades. Det är också här som motståndet mot den kulturella ordning som skulle skapa ett nytt beteende hos arbetarklassbarnen framstår som tydligast. I intervjuerna framkommer det hur barnen ständigt överskred de uppsatta reglerna och gränserna. Bakom personalens ryggar kastades mat och bordsskicket var långt ifrån det önskade. Bilden är inte entydig då före detta kolonister berättar om den hårda övervakningen och disciplinen och skriftligt material visar även en annan sida av måltidsordningen och dess förutsättningar. I otryckt material finns berättelser som att det på många kolonier inte ens fanns någon matsal utan barnen fick oavsett väderlek äta under bar himmel. I en inspektionsrapport framkommer det också att det inte ens var självklart att det fanns bord och sittplats utan barnen fick stå och äta.

Skillnaderna mellan ideal som fastställdes offentligt och hur praktiken kom till uttryck i otryckt och muntligt material är också tydlig när det gällde den personliga hygien. Den ideala kolonikroppen var ren och sund eftersom den dagliga tvagningen och tandborstningen alltid genomfördes under noggrann

övervakning. Enligt inspektionsrapporterna var bilden en annan. Tvättfat, tvål, tandborstar och handdukar saknades på många ställen och i mitten av 1940-talet påtalade inspektören att ett stort antal barn levde under vad han definierade som icke godtagbara förhållande. Kolonimiljön beskrevs i dessa rapporter som "primitiv". Standarden på avträden och andra sanitära installationer ansågs till exempel ha nått "bottenläget".⁷ Lössen, "proletariatets ständiga följeslagare", var ett annat viktigt bevis för att de hygieniska förhållandena inte var tillfredsställande, menade man från inspektörshåll (FSS tr. årsber. 1890:20). Från centralföreningen hävdades det alltid att lössen kunde hänvisas till barnen och deras osunda hemförhållande och att ohyran ofta kom ut med barnen och deras bagage. Från föräldrahåll menade man däremot att lössen och ohyran berodde på koloniernas ohygieniska förhållanden.

Det muntliga materialet bekräftar att hygien på vissa kolonier inte följde den offentliga bild som bland annat förmedlades genom de tryckta årsberättelserna. Ett före detta kolonibarn menar att de inte tvättade sig ordentligt på hela sommaren och det gick att hoppa över de i dagordningen uppsatta tvättiderna. När hennes mor vid hemkomsten satte henne i badbaljan färgades vattnet brunt (Intervju nr 20).

Skälen till att upprätthålla en hög hygienisk standard var flera. Dels var det som tidigare nämnts, viktigt att lära barnen sunda vanor, dels var det viktigt ur medicinsk synpunkt. Det var nämligen stor risk att under en koloniviselse insjukna i en mer eller mindre allvarlig sjukdom. Varje år drabbades kolonierna av någon typ av epidemi. Från ledningshåll betonade man däremot att:

För att förstå, hur gott hälsotillståndet varit, måste man komma ihåg, att en del sjukdomsfall nödvändigt måste inträffa bland tretusen femhundra barn (Föreningen för Stockholms skollovskoloniers tryckta årsberättelse för år 1925: 23).

Under hela den undersökta tidsperioden ansågs beredskapen vara god men över tid går det att se förändringar i hur denna behandling skulle se ut. Läkarkåren förde fram krav på att medicinsk kompetens skulle finnas tillgänglig och i mitten av 1900-talet fanns det anställda sjuksköterskor på många kolonier. Medikaliseringen av verksamheten sågs inte av alla med positiva ögon, personal på kolonierna menade till exempel att andra behov behövde tillfredsställas. Resurserna var begränsade och den medicinska verksamheten kostade mycket pengar. Många kolonier kunde således inte leva upp till den uppsatta norm som sattes av skolläkarkåren. Den stora skillnaden mellan ideal och praktik visade sig även inom andra områden. Ett tydligt exempel är den diskussion som fördes av skolläkarkåren om de normer som satts upp för inomhusluften. Enligt ”nya” hygienikers åsikter skulle 10 kubikmeter luft per barn vara lämpligt. Vid inspektionerna mättes också luften på vissa kolonier. En av kolonierna, som hade det rikligaste luftutrymmet, höll 7,3 kubikmeter luft per barn (FSS tr. årsber. 1890, s. 19–30). En helt annan bild gavs i en otryckt skrivelse från föreståndarinnan: Huset som inrymde kolonin var så svårt fuktskadat att ”parasiter” växte på väggarna.⁸ Bilden av de många gånger fukt-skadade och svårt nergångna koloniställena stod i skarp kontrast till verksamhetens målsättning om att ge barn sol, ljus och frisk luft. Från föreningshall försvarade man sig med att inomhusmiljön hade underordnad betydelse eftersom barnen under största delen av dygnet förväntades vistas utomhus.

På samma sätt som det fanns uppsatta ideal för inomhusmiljön gavs direktiv för hur utomhusmiljön skulle vara utformad. Målet var att fostra barnen till ett nytt rumsmedvetande men det fanns också ett rent preventivt hälsosyfte. Fritiden – det goda sommarlovet – skulle fyllas med sol, frisk luft och friluftsliv. Det aktiva liv som förväntades levas ute på kolonierna krävde en viss organisation och

strukturering av såväl tiden som det fysiska rummet. Öppna och kollektiva platser skulle kombineras med ställen för avskildhet och privata angelägenheter. Kultivering av naturen blev också ett viktigt redskap i förmedlandet av en ny rumsuppfattning hos arbetarklassbarnen. Varje arena inom det inhägnade området hade sitt bestämda syfte och var anpassat för sitt speciella ändamål. På varje koloni skulle det finnas plats för ett aktivt friluftsliv med anpassade och målinriktade aktiviteter.

Över tid går det också att se att dessa arenor blev alltmer preciserade avseende krav på bestämda verksamheter. Framförallt blev detta tydligt när det gällde idrotts- och sportprestationer. Under 1930-talet kom den sunda kroppen och själen i fokus på ett nytt sätt och intresset för kroppslig fostran intensifierades. I litteratur uttrycktes behov av ökat medvetande och kunskap om relationen mellan kroppsliga övningar och god (moralisk) fostran och hälsa. Huruvida barnens intressen och omfattningen av sportaktiviteter hade ökat eller om detta främst är retorik inom det tryckta och spridda kolonimaterialet är däremot mer oklart. Tidigare forskning visar till exempel att idrottens genombrottsdecennium var det sena 1800-talet (Hellspång 1991). Samtidigt är det viktigt att påpeka det ökade intresset för sambandet mellan kropps- och personlighetsutveckling som fanns hos olika professionella grupper under 1930-talet (Blom & Lindroth 1995, Frykman 1992). I koloniernas tryckta årsberättelser går det att urskilja detta intresse genom fokuseringen på de många idrottsprestationerna. Ett bra exempel på detta är utvecklingen av simundervisningen. Från kolonihall menade man att det planlösa plaskandet successivt hade ersatts av rationell träning där märkestagnung och framförallt de stora simpromotionerna blev viktiga inslag. Prisutdelning och uppvisningar beskrevs i de tryckta årsberättelserna, gärna kryddade med historier om spännande tävlingar och goda prestationer av kolonis-

terna. Detta var den officiella bilden som förmedlades i årsberättelserna från gångna kolonisomrar. I otryckta och muntliga källor ges en annan och mer vardagsnära bild, till exempel var det många barn som i slutet av sommaren ännu inte kunde simma.

Ytterligare en aktivitet ska här få belysa hur långt ideal och praktik kunde stå ifrån varandra. För kolonisterna, eller rättare sagt för pojkbarna, var fotbollen den aktivitet som utan konkurrens var populärast och mest förekommande. På fotbollsplanen skapades en kulturell ordning som präglades av makt och en utpräglad åldershierarki. Duktiga fotbollsspelare hade oftast hög ställning inom kolonin. Rent rumsligt gavs planen hög status och återfanns centralt inom koloniområdet. Fotbollen var en aktivitet som hörde hemma i arbetarklassen och som barnen själva förde med sig till kolonierna (jfr Humphries 1981). Från föreningshall ansågs fotbollen ta för mycket utrymme från andra lämpligare aktiviteter. På 1930-talet fördes bland annat handbollen fram som ett alternativ eftersom

... handbollsspelet är en för skolåldrarna i många avseende lämpligare lek än fotbollsspelet. Kroppen utvecklas mera harmoniskt, då även armarna och överlivet få en mera direkt träning i handboll än i fotboll. Pojkarna har lättare att inlära tekniken i handboll än i fotboll, ty det säger sig självt, att det är svårare att rikta en spark än ett kast. Handbollsspelet blir ej så "jordbundet" som fotbollsspelet utan glättigare och mera upplyftande för sinnet (Föreningen för Stockholms skollovskoloniers tryckta årsberättelse för år 1931, s. 30).

Om det var handbollens mera disciplinerande drag som var det huvudsakliga syftet för att införa handbollen eller om det var ett sätt att försöka ändra barnens egna idrottsvanor är oklart, men tydligt är att barnen, trots ivriga försök, fortsatte att leva och agera utifrån en egen kulturell ordning. Genom de barn som varit på koloni föregående sommar förmedlades vad som kan definieras som en traditionell kolonikultur. Detta kom inte enbart

att gälla bollspel, även andra aktiviteter som lekar, bad och arbete (barnen tilldelades olika sysslor) följde samma tradition och mönster som föregående somrar. Helt klart är att Socialstyrelsens riktlinjer, föreningens målsättning och personalens planer oftast fick ge vika för en praktik som styrdes av vardagens (oftast ansträngda ekonomiska) villkor och barnens egna agerande, ett agerande som snarare följde hemmets och gatans traditioner än personalens visioner och planer.

Sammanfattande diskussion

Syftet med artikeln om en av välfärdssamhällets mest symboliskt laddade verksamheter har varit att studera vilket slags barndom som skulle uppnås och levas ute på kolonierna. Målet med kolonierna såsom det beskrevs i målsättningar och riktlinjer var att skapa en förbättrad hälsa hos arbetarklassens barn och fostra dem till borgerliga normer och värderingar. Kolonierna skulle förmedla en rationell och metodisk livsföring där individuella prestationer, självdisciplin och självkontroll var centrala. Kolonihemmet fick symbolisera det goda hemmet och blev till ett moraliskt projekt där barnen skulle lära sig ordning och en ny tids- och rumsordning. Innehållet i verksamhetens syfte och målsättning förändrades inte över tid trots den politiska debatt som fördes huruvida kolonierna skulle förbli ett filantropiskt projekt eller bli en del av välfärdssamhällets socialpolitik. Debatten om vem som skulle finansiera och ansvara för verksamheten hade föga gemensamt med det praktiska arbetet på kolonierna. Kolonierna startade som filantropiska föreningar men hade redan från början fått stora samhälleliga anslag. De aktiva, såväl föreningsaktiva som personal, arbetade filantropiskt samtidigt som de hade tjänst inom det offentliga. Betydelsen av övergången från privat förening till offentligt välfärdsprojekt var med andra ord hårfin. Statens ökande insyn från 1930-talet och framåt förändrade i praktiken inte inne-

En av dagens viktigaste händelser var badet. Förutom att det var en populär aktivitet hos barnen var badet viktigt för den kroppsliga hygien. Badandet och simundervisningen måste också sättas in i det ökade intresset för friluftsliv och idrottsaktiviteter. Foto: Stockholmskoloni på 1930-talet, i privat ägo.

hållet i koloniernas målsättning. De statliga tjänstemännen hade samma klasstillhörighet som filantroperna och förbättrandet av hälsa, moral och beteende var fortfarande koloniernas främsta syfte.

På andra områden medförde välfärds-systemets olika verktyg förändringar inom koloniverksamheten. Huruvida detta kom att märkas ute på kolonierna är mer tveksamt. Vetenskapliggörandet visade sig bland annat genom de vetenskapliga argument som användes för att rättfärdiga och legitimera de borgerliga vanor och normer som omgav den sunda livsföring som skulle förmedlas på kolonierna (jfr Palmblad 1990). Livsföringen innehöll alla de hygieniska faktorer som på sikt förväntades förbättra hälsan hos barnen men också skapa ett nytt tids- och rumsbeteende hos barnen. Bra mat, god kroppslig

hygien, medvetande om kroppen och dess fysik samt god miljö skulle skapa det normala och friska folkskolebarnet. Resultaten av koloniernas och den sunda livsföringens effektivitet ansågs kunna mätas i såväl större barnakroppar som ett förbättrat beteende. Genom omfattande vikt- och längdmätningar kunde den normala kolonisten skapas. Vikt- och längdmätningen var en viktig del i den dokumentation som började föras på allt fler områden. Genom dokumentationen gick det att få en uppfattning om hela befolkningen samtidigt som det innebar att individer som avvek från den normala populationen synliggjordes. Detta blev ett viktigt redskap i välfärdsstatens ökade kontroll över befolkningen (jfr Hirdman 1989); en kunskap som möjliggjorde insatser och hjälp till grupper och individer som på olika sätt avvek från

uppsatta normer (jfr Seip 1994). I offentligt material gavs bilden av kolonierna som en framgångsrik och utvecklingsbar verksamhet där begrepp som modernitet, effektivitet och rationalitet användes. Utifrån ett ovanifrån- eller myndighetsperspektiv skulle med andra ord kolonierna kunna betraktas som ett lyckat folkhälso- och kultiveringsprojekt.

Andra berättelser ger oss andra bilder av detta (välfärds)projekt. Kolonierna kan ses som en del av den institutionalisering av fritiden som påbörjades i slutet av 1800-talet och placeringen på institutioner innebar en rumslig och tidsmässig begränsning för barnen. Det har dock visat sig att målsättningar och ideal var svåra att realisera i den vardag som styrdes av en komplex praktik med bångstyriga aktörer. Barnen som togs ut uppfyllde inte alltid kriterierna som låg till grund för urvalet. Det var istället många gånger familjernas behov som styrde vilka barn som till slut befann sig ute på kolonierna. Arbetarklassen använde i detta avseende kolonierna utifrån sina syften och behov. Inom institutionens ramar fanns det också frihetsutrymme för såväl personal som barn att skapa sin egen symboliska rumslighet (jfr Jönsson 1998). Barnen levde efter sin kulturella ordning och skapade på så sätt ett annat projekt än den barndom som formulerades i den offentliga (välfärds)diskursen.

Ann-Charlotte Münger, lektor

Institutionen för Vård och Välfärd, Linköping

Noter

- 1 I avhandlingen *Stadens barn på landet. Stockholms skol-lovskolonier och den moderna välfärden* belyses hur ett filantropiskt projekt blev en del av välfärdsstatens satsning på barnen och kom att skapa en ny barndom med ett nytt innehåll. Studien berör tiden från stockholmskoloniernas start i slutet av 1800-talet till kommunaliseringen på 1960-talet. I en pågående studie inom programmet *Socialpedagogiken i samhället. Samspel mellan forskning, teori och praktik*, finansierat av Vetenskapsrådet,

utbildningsvetenskap, studeras koloniverksamheten från 1968 till dagens kolonier.

- 2 För en vidare läsning av hur t.ex. urvalet gått till och metod- och källkritisk diskussion hänvisas till Münger, 2000:21ff. Det refererade empiriska materialet är, om inte annan källa anges, hämtad från avhandlingen.
- 3 Agnes Lagerstedt (1850–1939) var vid sidan av sitt arbete som folkskollärarinna i en av Stockholms folkskolor, engagerad i det för sekelskiftet 1900 så vanliga välgörenhetsarbetet. Hon kom att arbeta aktivt i Stockholms koloni-förening och tog initiativ till bildandet av AB Stockholms arbetarhem.
- 4 Professor Magnus Huss (1807–1890) var mellan åren 1860–1874 generaldirektör för rikets samtliga sjukvårds-inrättningar. Han arbetade aktivt för en mer förebyggande vård och fokus låg därför på prevention och preventiva åtgärder.
- 5 Inom andra områden fanns det naturligtvis stora skillnader mellan de aktiva filantroperna och välfärdsbyggarna. En viktig skillnad var att många av välfärdsbyggarna hade en helt annan syn på verksamheten som sådan. En central fråga var om kolonierna skulle ses som fattigvård eller ingå i den allmänna socialvården.
- 6 SSA, Hedvig Eleonora koloniförening, protokoll 1935.
- 7 Stockholms stadsarkiv (SSA) Centralföreningen, protokoll, inspektion 1927.
- 8 Stockholms stadsarkiv (SSA) Maria koloniförening, föreståndarinnornas berättelse, 1897.

Källor

Arkiv

- Stockholms stadsarkiv (SSA) Centralföreningen, protokoll inspektion 1927.
 Stockholms stadsarkiv (SSA) Hedvig Eleonora koloniförening, protokoll 1935.
 Stockholms stadsarkiv (SSA) Maria koloniförening, Föreståndarinnornas berättelser år 1897.

Intervjuer

- Intervjuer 1–30 (i författarens ägo).

Litteratur

- Aronsson, Karin & Bengt Sandin 1996: *The Sun Match Boy and Plant Metaphors: A Swedish Image of a 20th Century Childhood*, I: Hwang, Philip C., Lamb, Michael E., Sigel, Irving E. (red.): *Images of Child-*

- hood. Mahwah NJ: Lawrence Albaum Associates Publishers.
- Bailey, Peter 1987: *Leisure and Class in Victorian England. Rational Recreation and the Contest for Control 1830–1885*. London: Methuen.
- Bergquist, Magnus 1996: *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Blom, K. Arne & Jan Lindroth 1995: *Idrottens historia. Från antika arenor till modern massrörelse*. Farsta: Sisu idrottsböcker.
- Eskilsson, Lena 1995: Fritiden. Om fritidens idé och en utställning i Ystad 1936. I: *Tvårsnitt* nr 4.
- Foucault, Michel 1987: *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Frykman, Jonas 1992: I rörelse: Kampen om kroppen i 1930-talets Sverige. I: *Kulturella perspektiv* nr 1.
- Frykman, Jonas 1994: On the Move: The Struggle for the Body in Sweden in the 1930s. I: Seremetakis, Nadia (red.): *The senses still. Perception and Memory as Material Culture in Modernity*. Boulders: Westview Press.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber.
- Föreningen för Stockholms skollovskoloniers tryckta årsberättelse 1885–1963 (FSS tr. årsber.).
- Hammarberg, Lena 2001: *En sund själ i en sund kropp. Hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1889–1930*. Stockholm: HLS Förlag.
- Hellspång, Mats 1991: *Korset, fanan och fotbollen*. Stockholm: Carlssons.
- Hirdman, Yvonne 1983: *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1990*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hirdman, Yvonne 1989: *Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Humphries, Stephen 1981: *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889–1939*. Oxford: Blackwell.
- Huss, Magnus 1884: "Om skollovskolonier". I: *Nya Dagligt Allehanda* 6/6 1884.
- Johannisson, Karin 1991: Folkhälsa. Det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget. I: *Lychmos*. Jönsson, Lars-Eric 1998: *Det terapeutiska rummet. Rum och kropp i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlssons.
- Münzer, Ann-Charlotte 2000: *Stadens barn på landet. Stockholms skollovskolonier och den moderna välfärden*. Linköping: Linköpings universitet.
- Olson, Hans-Erik 1992: *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?* Lund: Arkiv.
- Palmblad, Eva 1990: *Medicinen som hälsolära*. Göteborg: Daidalos.
- Platt, Anthony 1969: *The Child Savers. The Invention of Delinquency*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Qvarsell, Roger 1993: Välgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt. I: *SOU 1993:82, Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Stockholm: Fritzes.
- Salomonsson, Karin 1998: *Fattigdomens besvärjelser. Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund: Historiska Media.
- Seip, Anne-Lise 1984: *Socialhjelpstaten blir til. Norsk socialpolitikk 1740–1920*. Oslo: Gyldendal.
- Seip, Anne-Lise 1994: *Veiene till velferdsstaten. Norsk socialpolitikk 1920–75*. Oslo: Gyldendal.
- Sundkvist, Maria 1994: *De vanartade barnen. Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903–1925*. Uppsala: Hjelm.
- Svensk Läraretidning* 1896 nr 13.
- Svensk Läraretidning* 1889 nr 26.
- Svensson, Birgitta 1993: *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet.
- SOU 1938:19–20. *Betänkande angående barnkrubbor och sommarkolonier m.m.* Avgivet av Befolkningsskommissionen.
- Wassberg, Anton 1935: *Föreningen för skollovskolonier 50 år 1885–1935. En återblick av centralstyrelsens sekreterare*. Stockholm: Norrmalmstryckeriet.
- Weiner, Gena 1995: *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möten med filantropin i Hagalund 1900–1940*. Uppsala: Hjelte.
- Virgin, Ebba & Lisa Svanberg 1944: *Kokbok för barnkolonier*. Göteborg: Sveriges Barnens Dags ledares förening.

SUMMARY

Institutionalisation of Leisure and the Modern Childhood

This article is based on the thesis *City Children at the Countryside – Stockholm Summer Camps and Modern Welfare*. A central question is how the Swedish holiday camp movement influenced the creation of a new childhood with a new content. The first summer camp holiday in Sweden was organized 1883. The journey made with schoolchildren from one of the Stockholm public schools out into the archipelago marks the beginning of a new sphere of activity within both the philanthropic sphere – the child saving movement – and in the area of preventive medicine. A central idea was

that all children were entitled to a good summer holiday. The purpose was to improve the physical and moral health of the working-class children. The participating children would be taught good customs of the upper classes and acquire a new behaviour. This would gradually change, improve and normalize the population with time. However, it is important to problematise this image and discuss whether the ideas could be realized out of the camps. Norms and values, for example, who were expected to be dominant, proved in practice to give way to the children's own cultural order.